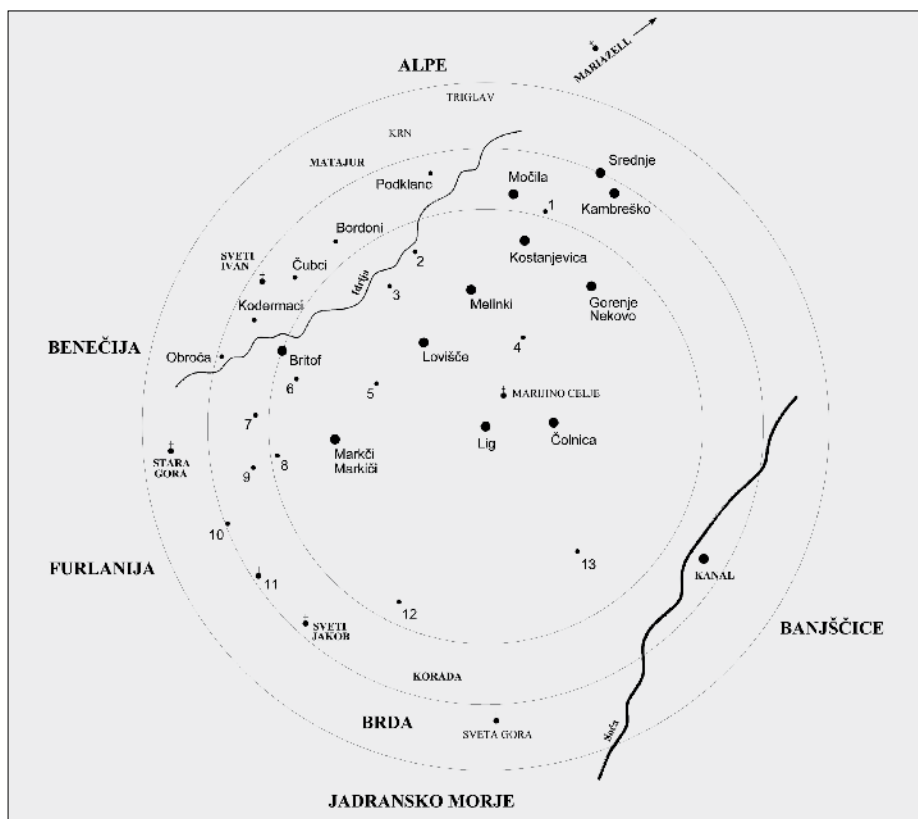

FRANE GOLJEVŠČEK

MODRINA NAD
MARICELOM

ZALOŽNIŠTVO JUTRO

Knjigo posvečam vsem, s katerimi sem prehodil svoj prvi čas in posvečam jo Času, iz katerega sem jo iztrgal, z željo, da bi se v njegovem teku ohranila čim dlje.

Pogled iz Maricela do Triglava, do Furlanije in do Jadrana

Manjše vasi: 1 – Greben, 2 – Hoščina, 3 – Breščina, 4 – Zakremen, 5 – Strmec,
 6 – Filej, 7 – Šeberjak, 8 – Bajti, 9 – Ukanje, 10 – Želinje, 11 – Velendol,
 12 – Zapotok, 13 – Debenje, 14 – Rava

Modro nebo nad Maricelom

ČAS, ujet na mrežnico spominjanja.

Čas miru, čas vojne in čas svobode. Poetični, dramatični in vihravi čas. Obdobja, kot sem jih doživljal in razumel v svojih otroških in doraščajočih letih in kot nanje gledam danes. Nedokončana vezenina z neprestanim vpletanjem novih drobnih dogodkov, ki se spet in spet pojavljajo v spominu.

Spomini na otroštvo in mladost so vedno in za vsakogar ne samo nostalgični, ampak tudi poetični.

Moje zgodnje otroštvo, vse tja do sedmega leta, je bilo lepo in srečno v varnem domu, v domišljijah otroških igrar ter v bogatem raznovrstnem obredju, ki so napolnjevali rojstno okolje. Otroštvo me je v tolikšni meri obogatilo, da sem po njem še vedno bogat in me je tako navezalo nase, da se od njega nisem resnično nikoli ločil. Ostalo je moja temeljna vsebina. Vedno sem se vračal k izvorom in vedno bolj se je v meni oglašala želja, da bi poskusil ujeti v besede vsaj odsev te svetle zarje in prvega jutranjega sonca. In tako se je začelo moje »iskanje izgubljenega časa«, kot je takšno hotenje poimenoval francoski pisatelj Marcel Proust.

Nabirale so se še žive in tudi obledele podobe vasi in vsega mariceljskega področja, ki mu želim ohraniti ime Maricel, kot smo ga vedno imenovali. Z grenkobo sem ugotavljal, da so nekateri dogodki, tudi pomembni, enostavno izginili iz mojega spomina in tudi iz spomina drugih. Če sem še tako brskal po pepelu, nisem od njih našel niti drobca. Nemo sem stal ob praznini, ki ni mogla več zaživeti. Veliko pa jih je ostalo natančno zapisanih, zarisanih, lahko bi rekel fotografiranih. Mnoge sem priklical tudi s pomočjo prijateljev in znancev. In tako, kot se prebuja večerno zvezdno nebo, so se prebujali tudi spomini, tudi mnogi od onih, ki so bili pogreznjeni v temino pozabe.

V svojo pripoved sem rad vnašal drobce bogatega in zvočnega narečja, ki ga je težko ujeti v pisano besedo. Zato so za lažje branje in razumevanje našega narečja potrebna nekatera nujna pojasnila.

V mariceljskem narečju je mnogo italijanskih in tudi nemških besed, saj smo bili stoletja pod avstrijsko monarhijo in desetletja pod potujčevalsko Italijo.

Govorice mariceljskih vasi se v določenih odtenkih med seboj razlikujejo po besedah in glasovih. Čisto narečje lahko živi samo v zvoku. In tukaj je težava. Fonetični zapisi so včasih težko razumljivi, tako da sem moral v želji, da bi ohranil poezijo

narečja, ubrati srednjo pot, trudil sem se ohraniti pridih domačega in obenem pisati vsem vsaj tipajoče razumljivo.

Lastna imena so zapisana tako, kot smo jih doma uporabljali. Ohraniti sem želel »domačo« sklanjatev, na primer: Darko, Darkota ..., Marko, Markota ... Priimkom sem se izognil in uporabljal hišna imena. Pri tem je potrebno povedati, da je v uporabi imena družine več enakovrednih oblik, tudi po tri ali štiri, na primer: Kamuščkovi, Kamuščavi, Kamušči, Kamuščav ali Krajavi, Kraji, Krajav. Zanimiva so tudi imenovanja prebivalcev mariceljskih vasi: Ližani, Kostanjuc, Markčani, Brituc, Melinkuc. Za priimek Makuz sem uporabljal fonetično, domačo rabo Makuc.

Tam, kjer je bilo nujno uporabiti polglasnik, sem ga označil z znakom za polglasnik.

Črka »g« se tam, kjer je uporabljano narečje, vedno izgovarja v svoji primorski izreki (nekoliko iz pljuč potiskajoče, zvočno, med g in h).

Zanimive so bogate manjšalnice, ki se na Maricelu zelo rade uporabljajo. Manjšalnice na »č«, stopnjevano »čč«: fouk, fouč, foučč; puob, puobč, puobčč ... Prva oblika je vzpostavitev racionalnega odnosa do predmeta ali osebe, druga oblika izraža simpatijo, tretja pa govori o intimnem odnosu do predmeta ali osebe. Bržkone gre pri tretji stopnji za posebnost med slovenskimi narečji. Nato so manjšalnice z obrazilom »ce«: buše (govedo) bušce, tuje (mačka) tujce ... In spet manjšalnice s pomočjo pripone »ceno«: fino – finceno, drobno – drobceno, majhno – majceno ...

Skupna imena se tvorijo z obrazilom –uje: bukuje (bukovje), češpuje (več sliv, oziroma češp), besede, ki označujejo večje stvari, pa z obrazilom –on: štalon (velika štala), šajon (velika žaga) ...

Mehčanje z »j«: mjerkati (paziti), batjega (trgovina), pjena (pena).

Zanimiva je večpomenska beseda »onje«, ki pomeni nekaj nedoločenega: »Je bil onje« pomeni, da je bil nekdo; »je onjegu«, pomeni, da je nekdo delal nekaj neobičajnega; »ki onjegaš« pomeni, kaj delaš, v smislu opozarjanja in podobno.

Besedni naglasi so največkrat na prvem zlogu in skupaj s stavčnim poudarkom ustvarjajo melodijo besede in stavka.

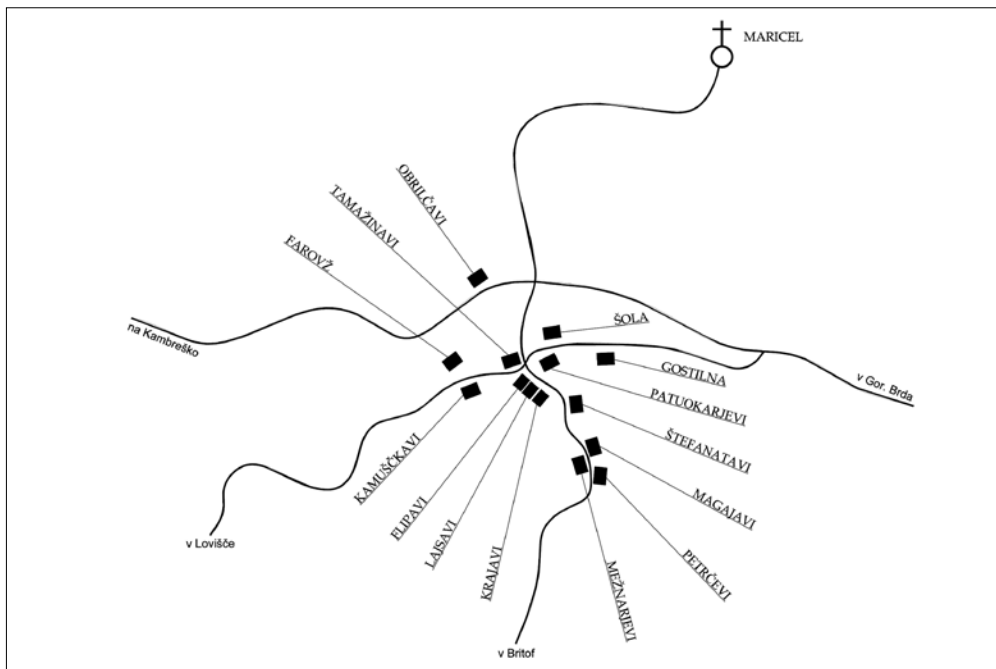
Vsekakor je mariceljsko narečje bogato, razgibano in ustvarjalno.

ČAS MIRU

BIL JE ČAS MOJEGA MIRU, čas mojega otroškega ravnotežja. Bil je čas usklajenosti med menoj, Naravo in Bogom. Bil je čas nedolžnega otroštva. Poetičen čas.

Draga vas domača

KADAR me obišče nostalgija, tista za izgubljenimi časi in že odtujenimi kraji mojih zgodnjih let, se veke notranjih oči sklonijo čez vsakdanje dogodke in razgrinjajo podobe rodnega kraja. Takrat zaidem med poti, na katerih mi je še vedno poznan vsak ovinek, vsak večji kamen, večno ležeč ob poti, vsako stoletno drevo, ki neprizadeto spremlja vse odhode in prihode. In poti se stekajo v naselje, kjer je dom mojega srca, v kraj mojega otroštva, žuborečega studenca, iz katerega sem vse življenje zajemal živo vodo. Temelj mojemu bivanju je ta domači kraj, vzgon moji ljubezni, bolečini in mojim hrepenenjem.

Vas Lig, kakršna se je z vaščani ohranjala še desetletje po vojni

Lig, mala intimna vas, je bila moja prva domovina. Kmalu je razširila svoje meje tja do Svete Gendrece na jugu, do Britofa na zahodu, do Kambreškega na severu ter do Čolnice na vzhodu. In potem še dlje, do Brd in Gorice, do Čedadada in Krmina in ob Soči navzgor do Tolmina. V prostoru te širše domovine je že preveval duh Simona Gregorčiča. Ljubljana je bila še neznansko daleč in malokdo je o njej govoril.

Vse dokler sem živel s svojo vasjo v nepretrgani in tesni povezanosti, nisem poznal razmišljanja o svojem domu. Bil je enostavno v meni in jaz sestavni del njega. Šele z natrganjem popkovine, z mojim vstopom v »zunanji svet«, me je začelo dušiti domotžje. Takrat sem pestoval žgoče hrepenenje in v njem zadržano hlipal.

Ime rodne vasi je dolgo vznemirjalo mojo radovednost in domišljijo. Od kod to nenavadno poimenovanje? Dobiti izvorno ime, ki se je skozi stoletja spreminjalo do sedanje težko razložljive vsebine, je bilo zapleteno.

Šele v zadnjem času, ko sem se začel ukvarjati z venetologijo, katere namen je tudi luščenje oblog, nabranih okrog starih besed, sem lahko zaslučil pravi pomen imena naše vasi.

Od cerkve svetega Jakoba, ki je na vzpetini ob poti proti Brdom, se vidi, da leži vas Lig na rahlo spuščnem pobočju, podobnem razprti vbočeni dlani, pod cerkvijo Marijinega Celja. Vse okrog nje so še danes, kot nekoč, smiselno razporejena polja, ozki pasovi njiv, ki so vzporedno obdelane druga ob drugi in druga pod drugo.

Tem ozkim njivam se reče leha, po domače ljeha. Od tod gre slutnja, da je bilo v starih časih tam pod današnjim mariceljskim vrhom območje leh ali ljeh. Kmetje so hodili na delo v ljeh. In še vedno se reče, če se misli na leho: »gramo čje, u ljeh«, kar pomeni, da gremo tja v leho. In mnogi še vedno rečejo, ko mislijo na vas Lig: »Gramo čje u Ljeh«, pri čemer je »e« kratko naglašen. Večina Mariceljanov pa uporablja za vas besedo Lih. V novi dobi se je Lih spremenil v Lig, verjetno v težnji, da bi beseda zvenela bolj »slovensko«, kar se je zgodilo še za katero drugo poimenovanje v zgrešeni težnji čiščenja starih besed.

Ob tem odkritju izvora imena naše vasi sem bil ponosen na svoje venetsko znanje in na sposobnost razkrivanja skritih pomenov. Toda kmalu za tem me je doletelo razočaranje in svojo venetološko samohvalo sem moral nekoliko umakniti, ko mi je razgledan domačin povedal, še prej, ko sem mu uspel razložiti svojo teorijo, da je Tone Mežnarjev, liški kmet, organist, pevovodja, izumitelj in še veliko podobnega bi se mu lahko pripisalo, razlagal izvor imena Lig iz besede »leha«. Tone je bil originalen podeželski boem z bržkone veliko intuicije in sproščene duha, tako da je znal slišati tudi skrite pomene besed. Kasneje sem slišal od drugih, da je tudi moj oče enako razlagal ime vasi, o čemer ga je gotovo podučil prav Tone, in resnično se mi je zdelo zamalo, da je to odkritje pripotovalo do mene s tolikšno zamudo. V vasi smo se

poznali samo po nadimkih. Od zgornjih hiš navzdol so bili: Obrilčavi, tudi Obrilči (s priimkom Bajt); Tamažinavi, tudi Tamažini (Tomažič); Patuokarjavi, tudi Patuokarji (Goljevšček); Kamuščkavi, tudi Kamušči (Goljevšček); Flipavi (Mugerli); Lajsavi, tudi Lajsi (Mugerli); Krajavi, tudi Kraji (Kralj); Štefenatavi, tudi Štefenati (Žnidarčič); Mežnarjevi, tudi Mežnarji (Mugerli); Magajavi, tudi Magaji (Kralj); Petrčevi, tudi Petrci (Markič).

HIŠA mojega očeta je položena na rob vasi, ob široko kmečko dvorišče, ki je najbolj razkošno v vasi, kar še vedno prinaša glasne pohvale in tihe zavisti. Hiša z gosposkim gankom na pročelju, obrnjenim proti vasi. Ta je bil svojčas lesen, lepo izdelan, tudi z drobno izrezljano dekoracijo, svetlo rdeče pobarvan. Navpični elegantni leseni stebri so bili potegnjeni do strehe in med njimi je bila napeta žica, ki je vsako jesen prenašala težo »olupjenih panel sirka«, zlato rumeno sijočih na soncu.

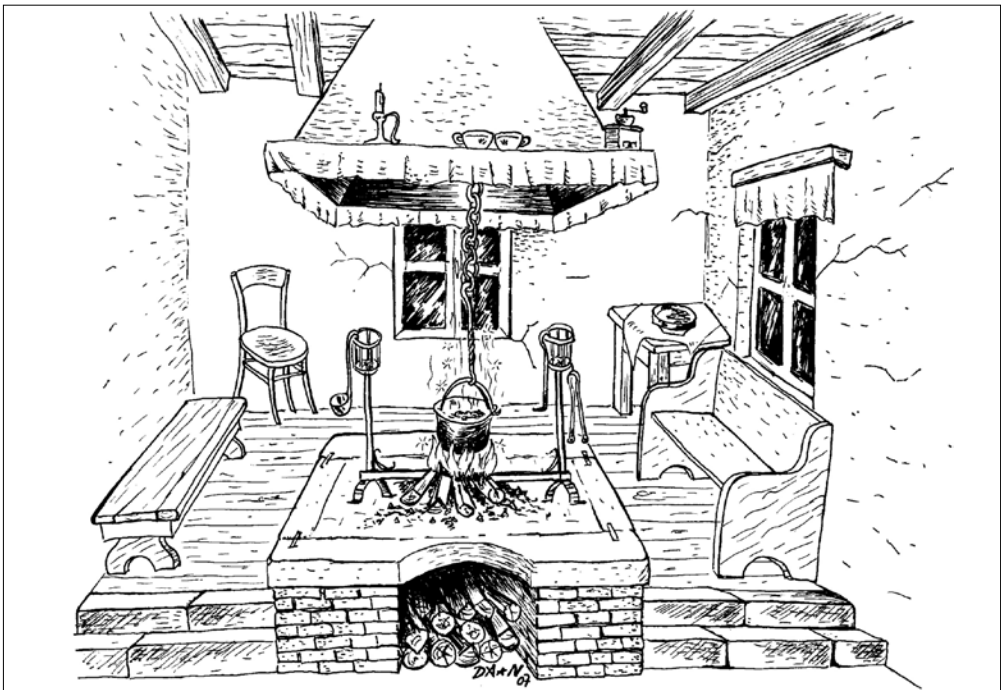
Naša domačija, kot je bila nekoč

Na zahodni strani, obrnjeni proti Furlaniji, sta krasila fasado še dva majhna ganka, ki smo jima rekli gančč. Prvi, ki je bil kot obesek na čelu lepe žene, je bil v podaljšku hodnika zgornjih prostorov, velik le toliko, da sta lahko na njem neovirano v pomenkovanju stala dva. Drugi gančč je bil na vrhu stopnic, ki so peljale na skedenj. Od teh treh lepotev danes ni nobenega več. Prva dva nadomešča groba betonska terasa z železno ograjo, kjer je bil tretji, pa samevajo brez stopnic osamela, nikomur koristna vrata.

V kuhinji je bilo veliko lično izdelano ognjišče, ki je zajelo skoraj polovico prostora,

visoko do kolen odraslega. Na njem sta stala trpiž, to je podstavek za vse vrste loncev, in trden železen panj na dveh nizkih nogah na razdalji kakšnega metra, od katerih sta se dvigala dva stebrička z lepo oblikovano košaro na vrhu, kamor so se obešala orodja za opravila na ognjišču, kot je pihalnik, sažu, lopatka za pepel, rinčč ali grebljica. Nad ognjiščem se je širila napa, ozaljšana z zavesico, ki je lovila dim v svojo črno notranjost in ga usmerjala v navpično grajen dimnik. Iz sredine te sajaste odprtine je padala navzdol nad kurišče od saj črna veriga, imenovana kjetunik, ki se je končala z rampinom, kljuko, na katero se je obešal kotel, namenjen za raznovrstno kuharijo. Okrog ognjišča so bile klopi, v ozadju pa kot na odru še mizica s dvema stoloma. Od tam sta iz hiše zrla okni, eno s pogledom skozi porton na Zapodič ali tudi Zapodč, ali prostor »za podom«, drugo pa proti Idriji do strmin Benečije in Stare Gore ter mimo nje v Furlanijo. Ta prostor za ognjiščem je bil intimno otroško domovanje. Tam smo se igrali, tam smo jedli, tam smo se prepirali, s tiste strani smo s pihaunikom pihali v žerjavico, da je v naši sapi peklensko zažarela, iz rok smo si jemali rinčč in sažu in druga pripravna orodja na ognjišču ter z njimi grebli po pepelu in ga prekladali, tako kot da bi bili na peskovniku.

Ogenj na ognjišču je prasketal in stegoval svoje ostre jezike v višino. Če je iz goreče kalnce sikal in piskal ozek in oster plamen, je pomenilo, da bo nekdo prišel na obisk.

Tako je v mojem spominu zapisano domače ognjišče

Ne spomnim se, da bi ob tem piskanju res kdaj kdo prišel, a vedno smo rekli, ko se je kalnca tako obnašala, da bo nekdo prišel. Ogenj je ob večerih dajal dovolj bleščave, da smo se videli, če pa smo želeli kaj več, delati ali brati, se je prižgala »karabitrc«, posebna mala jeklenka, napolnjena s karbidom, na katerega je kapljala voda, da se je sproščal vnetljiv plin acetilen, ki je prižgan žareče sikajoč pihal skozi medeninasti ventil in razsvetljeval prostor. V pogosti uporabi so bile tudi petrolejke, še bolj pa prenosni lmini, brez katerih je bilo kakršno koli nočno premikanje in delo po prostorih nemogoče. Še pred temi svetili, tako so pripovedovali, so bile v uporabi posebej pripravljene domače bakle iz suhih razcefраниh debelejših palic, prepojenih s smolo.

Ognjišča so imele tudi druge hiše v vasi, seveda, razen v farovžu ali faružu po domače, ker se je za župnišče spodobilo, da ima šparget, in pri Mežnarjevih, kjer se je šparget bržčas pojavil zaradi prirojene družinske inovativnosti in zaradi sledenju novemu, kar je bilo posebej izraženo pri Tonetu, Mihovem sinu, starem mežnarju, najbolj priznanem med vsemi mežnarji, ki smo ga klicali oče Mežnarju. Njega nisem nikoli videl pri kakšnem kmečkem opravilu, ampak vedno le pri opravih za cerkvene potrebe.

ŠTALA je bila poleg hiše najpomembnejši del domačije. Tam je dihala in jedlo šest, sedem, včasih tudi osem glav živine, ki je služila za vsakdanjo vprego, za molžo mleka, za proizvodnjo prepotrebne gnoja, namenjenega rodnosti polj, in za pokrivanje davkov državi. Navadno smo imeli dve kravi, včasih tudi tri. Bile so liska, sivka, mora in vedno so me gledale s prijaznimi očmi. Rad sem jim pustil, da mi polizejo roko s svojim širokim, vlažnim in hrapavim jezikom. Nedaleč od njih so bili privezani še po eden ali dva junca in, seveda, dva vola, sivc in moro. Njihovih rogov sem se vedno bal, ker so z njimi nevarno opletali okoli sebe. Poleg teh smo navadno imeli še po enega doraščajočega telička, ki smo ga imenovali buše ali pa še bolj ljubkovalno bušč.

Do vse živine smo imeli otroci posebno ljubezniv odnos. Radi smo se jih dotikali, jih trepljali po hrbtu in lovili plahutavo kožo pod vratom, ter se z njimi pogovarjali. Zdelo se nam je, da nas pri teh pogovorih, ki so bili otroško enostavni, razumejo in da nam na svoj način tudi odgovarjajo z očmi, z lizanjem dlani, ki so bile zanje privlačno slane, ali z opletanjem z repi in z mukanjem. Razumeli so naše ukaze, predvsem junci in voli v vpregi so jih razumeli, da so šli, kamor smo jim rekli. Če smo zaklicali »gi« ali »gije«, so se premaknili naprej, če pa so že hodili, so na ta ukaz hojo pospešili. Na ukaz »sebe«, ko smo hodili vstric z njimi, so v hoji potiskali proti nam, na ukaz »čo« so povlekli v smeri proč od nas. Ko smo jih ustavili smo rekli »uo«. Vse so razumeli in nas ubogali. Sožitje z živino se je izražalo tudi v pesmici:

*Na piščalko Darko piska,
v štalci ga posluša liska
in zamuka mu-mu-mu,
Darko, hitro prid damú.*

Prepevali smo jo drug drugemu, tako da smo imenovali tistega, kateremu je bila pesem trenutno namenjena.

V ograjenem kotu štale so beketale ovce, ki smo jih prav zaradi tega beketanja prijazno imenovali beke zanjo, bekč za njega in bekce za jagnje. Namesto oven smo rekli koštron, verjetno zato, ker je bil v glavo kuštrav. To se je preneslo tudi na ljudi, tako da je bil tisti s skuštranimi možgani »an koštron«. Nad to ogrado nam je oče napravil leseno ležišče in ga postlal z listjem, kjer smo trije bratje prespali vse zimske noči. To spanje je bilo neprecenljivo in nezamenljivo za katerokoli drugačno počivališče. Štala je bila topla, živina se je vso noč na svoj način zamolklo oglašala z dihanjem, včasih z močnim sopenjem in spet z globokimi izdihmi, ki so bili podobni oddihom po napetem razmišljanju ali pa izražanju dolgočasja, zraven tega se je živina prekladala iz enega na drugi bok, pri čemer je vedno pozvanjala z verigami, s katerimi je bila pripeta k jaslim.

Štala je vso noč dihala svoje življenje in pripovedovala svoje kmečke zgodbe. Duh štale, ki se je skozi desetletja ustvarjal in pronical v les jasli, trombe, stropa in se tam nalagal, kot da bi ustvarjal dišeče prevleke, duh, ki se je nalagal po kamnitih tleh in po vseh kotih, duh gnoja, duh sena, duh živali in njihovega izdihovanja in duh nas vseh, vse to je polnilo prostor z zlahnostjo kmetiškega.

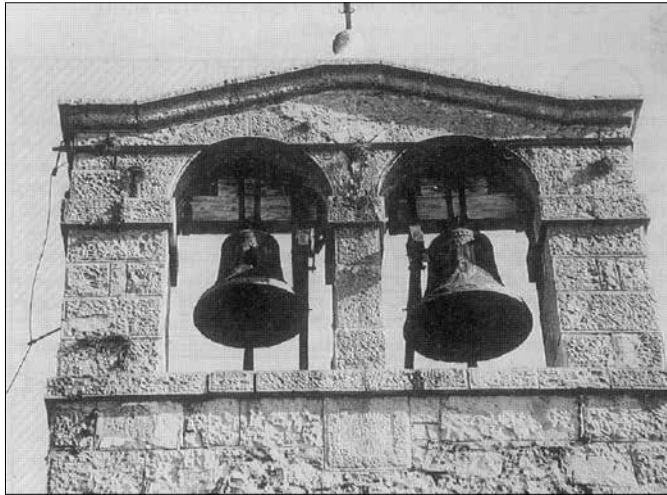
Stric Peter, brat očetovega očeta, je imel v štali svoje stalno ležišče. Ob vratih v kotu je bil nekakšen pograd, napolnjen z listjem. Tam je bilo njegovo počivališče in obenem nočna stražarna za živino.

Kadar so ovce zablejale, to so počele, če je bilo potrebno ali ne, z razliko od živine, ki je mukala le, ko je bila lačna, je strica Petra vedno razjezilo, da se je na njih glasove odzival: »Ti saquaj, geni že enkrat!« in stresal vile proti njim.

Stric Peter je bil podoben vsem stricem na kmetijah, s svojimi posebnimi nalogami in s svojim posebnim vedenjem. Radi smo ga imeli, čeprav smo si ga za svoje otroške, nagajive igre prevečkrat izposodili. Zanimivo je bilo njegovo nočno spanje. Ni bilo noči, da se ne bi sredi nje prebudil zaradi kakšnega močnega ruka živine ali pa so ga predramile kakšne težke sanje ali karkoli že, in da bi se čimprej povrnil v svet spanja, si je pomagal z molitvijo očenaša ali pa je momljajoče nekoliko rezko, kot da ga prebuditev jezi, zapel kakšno nabožno, najraje o lepi roži Materi Božji, in še preden je prišel molitvi ali pesmi do konca, je že utihnil v mirnem snu.

Oče je vedno vstajal zgodaj in s stricem sta opravila jutranje delo v štali. Na kup je bilo potrebno naložiti čez noč nabrani gnoj in tam znova postlati z listjem, ki se je hranilo v sosednji šupi, ali pa tudi s slamo s skednja. Nato je bilo potrebno napolniti jasli s prvim obrokom sena in pomolsti krave. Za tem se je še dvakrat ali trikrat naložilo v jasli, nakar se je živino odgnalo napajati h koritu ob vodnjaku, ali kot smo rekli, »pr uade«. Takrat smo otroci že vstali in pomagali pri tem opravilu. Paziti smo morali, da se živina ni rukala in z rogovi onegavila, zapirali smo vrata proti Opoki, ob cesti

Kostanjevica je danes, kot veliko vasi na Maricelu, zelo prazna in le spomini lahko še povedo o nekdanjih dneh in ljudeh. Očitno pa je, da so bili Kostanjuc od nekdanj bojeviti ljudje, kar so radi dokazovali v Ligu ob kakšnem poznem nedeljskem večeru, neizbežno pa za Odpustk, ko so zanetili baruf, vroč pretep, s fanti iz drugih vasi, če pa ni bilo pri roki nasprotnika, so se pretepli kar sami med seboj. Sicer pa so najraje izzivali Idrce.

Mariceljski in beneški zvonovi

Vasice na beneški strani so se mi zdele vedno samotne. V majhnih gručah so stisnjene v strmino in vedno, ko jih opazujem, se mi zdi, kot da nas ne vidijo in da živijo svoje, vase zaprto življenje. Le glasovi zvonov teh vasi nas dosežejo s svojimi pozdravi in sporočili, ko se prebudijo skupaj z našimi na tej strani.

Najbolj skrivnostno romantično so se oglašali za avemarijo, takrat, ko je bilo že vse mirno naokrog ob začetnem mraku, ki je že sam po sebi skrivnosten. Navadno se je prvi oglasil mariceljski zvon, njemu je sledili od Kodrmacov, od Čubcev, Svetega Miklavža, Svetega Ivana, zvon iz Gornjega Terbja, pa gor z Britofa in sem od Zapotoka. Ko je vlekel pravi veter, se je slišalo do Liga zvonjenje od Svetega Pavla, ki je tam za Svetim Ivanom.

Zvonovi se ogovarjajo in nas nagovarjajo, vsak na svoj način, vsak s svojo govorico, vsak s svojo zgodbo, budijo s svetim jutrom, razglašajo poldan in oddih in z avemarijo naznanjajo prihajajočo noč in potešitve v spanje. Zvonovi vsake cerkve imajo svojo barvo, tako da, kdor jih pozna, takoj ve, od kod prihaja glas. In vsak zvon posebej poje svojo melodijo. V bronu je tudi ujet svojstven ton, višina tona, kar določijo že v livarni.

To je bil ukaz, čeprav je določal in razporejal s simpatičnim nasmehom, kot za šalo.

Postavimo se v rahel polkrog ob rob točilne mize, in da bi do začetka petja ostala pesem skrivnost, kot si je Angel želel, je pesem samo zašepetal, dal intonacijo in smo začeli:

*Goreči ogenj brez plamena,
v mojem srcu zdaj gori,
nobeden drug ga ne ugasne,
kakor tvoje črne oči.*

*Ura sedem je odbila,
sonce je za goro šlo ...*

Mora se še ni končala. Udarci po mizi so bili še vedno krepki. Na balinišču se je odigravala zadnja partida. Briškule so se že hladile v predalu šanka. Prepevajoči so se redčili in odhajali proti svojim vasem, nekateri so šli sami, drugi v parih, objemajoč se, ali po trije, vsak po svoje, strumno in pozibavajoče se. Iz vasi se po eni poti umika petje s ptičicami, ki so zbrane in v planinco lete ..., po drugi s sinooči sem na vaaasi bil, na oooni stran poto-oooka ..., dva gresta skozi Log proti Loviščem ali Melinkom s pesmijo Poolje, kdooo bo teebe lju-u-bil, polje ..., proti Markičem nekdo samotno prepeva sinooči je peee-e-la, sinooo-očiii je peeela, siiinooo-oči jeeee peee-la, kot sla-avček ljuboooo ..., zakaj pa je daaneees, zakaaaj pa jeee daanes ...roosnooo njee okooo ....

Prazniki

Prazniki so bili povsem nekaj drugega, kot so bile nedelje.

ODPUSTK

Bil je največji praznik, daleč naokrog razglašen. Odpustk se obhaja v začetku septembra v spomin na prihod Marije Celjske s Koroškega, ko je bili za to priliko od papeža podeljen popolni odpustek za storjene grehe. Odpustitev je bila samo enkratna in neponovljiva, toda Odpustki so bili poslej vedno sproščeni. Za nas, otroke, je predstavljal veliko pričakovanje in vedno je bil nepozabno lep.

Takrat so se v Lig zgrinjali romarji iz vseh vetrov, iz Brd, Benečije, Tolminske, romarji vse od Kanalskega Loma in Kanalskega Vrha tja do Gorice. Ocenjuje se, da se včasih nabralo med štirideset in petdeset tisoč ljudi. Trije ali tudi štirje gostilničarji so za Odpustk iztočili toliko vina, da bi ga struga Idrije težko požirala. Samo Štefenatova

Vse blagoslovljeno, kruh in drugo, smo po koščkih še ves naslednji teden disciplinirano uporabljali.

Sledila je velika nedelja in ob štirih zjutraj je bila maša Kristusovega vstajenja. Po treh mutastih dneh, ko se je v cerkvi slavnostno in veličastno zapela pesem: »Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem ...«, so se prebudili silni glasovi orgel in zvonovi so impresivno zazvonili s svojim čistim bronastim glasom.

Temu je sledil nepozaben slavospev: »A-le-e-e-e-e-e, e-e-e-e-e-e, lu-u-u-u-ja-a.« Ta slavospev se je trikrat ponovil, vsakokrat glasneje, vsakokrat bolj slavnostno, vedno bolj bučno in vsakokrat za pol tona višje. Tako je lahko samo v nebesih, sem si rekel in pil opojne glasove.

Potem je prišla na vrsto še veličastna velikonočna oda radosti:

*Jezus naš je vstal od smrti, razveseli se, kristjan,
smrt in pekel je premagal, vstal iz groba tretji dan;
dokazal božjo moč, je to veliko noč,
aleluja, aleluja, aleluja, aleluja.*

Letni časi

POMLAD

Prebujajoči se pomladni čas, ki se je začel okrog velike noči, se je naznanjal na več načinov. Ob robovih poti, kjer se je močno steptani sneg čez zimo spremenil v trd led, se je ta začel topiti in kapljice vode so se zbirale v drobne potočke, ki so tekli med cestnimi kamni in kristalnimi, čipkasto obrobjenimi ledenimi ploščicami, bleščečimi se v soncu. Za tem so zadišale solzice, rekli smo jim stazic, ki jih je bilo največ ob robu gozda na južni strani cerkve. Pod Ronino je začel s svojimi opravki detelj in tolkel v drevo, nekje na Debelem bregu je zakukala prva kukavica, v Ogrenci se je pod noč oglašal slavček in končno so okrog cerkve završale rezko pojoče lastovice.

Sokovi so se iz zemlje stekali pod lubje dreves, zato smo iz leskovih mladice lahko delali piščalke. Na primerni dolžini leskovke smo okrog in okrog zarežali v lub in po tej dolžini smo toliko časa mehko drgnili z lesenim delom fouka, da je lub odstopil od lesenega dela, nakar smo slekli tulec, previdno, da ne bi napravili raztrganino, na enem koncu ga zamašili s koščkom olupljenega lesa z majhnim izsekom, skozi katerega smo pihali in piščalka se je s piskom rodila. Nobena pomlad ni minila brez teh piščalk.

Prvo mi je napravil oče. Bila sva na Liščah, na senožeti blizu doma in preden sva odšla domov, mi je iz leskovke napravil piščalko. Šla sva veselo proti domu in ob očetu sem veselo popiskaval, kar ga je vidno veselilo, tako da je med hojo zapel:

ČAS VOJNE

Bil je čas vladavine boga Marsa. Tudi čas soočenja z njim. Bil je čas, ko so moji čuti in moja čustva, še neodprti cvetovi, trepetali pred nasiljem civilizacije.

Krvavo nebo

Starejši, kot je bil oče, še bolj pa stric Peter, so vedeli, kaj je vojna, in v priprošnji »lakote, vojne, ognja in potresa reši nas, o gospod« so mislili predvsem na vojno. Starši moje generacije so še kot otroci okusili njeno grenkobo in strahoto, tako da jim je bila pogosto v mislih, če drugače ne, z odmaknjenim spominom, če pa so o njej govorili, je bilo čutiti, kot da potujejo skozi meglene in mrzle pokrajine.

Prva svetovna se je najprej naznanjala s pretečim krvavo rdečim nebom vse od Matajurja do Triglava. To znamenje je dolgo časa žarelo. Na začetku ga niso razumeli, zato je bila ta negotovost hujša od kasnejše ugotovitve, da je vojna neizbežna.

Tisti, ki so bog ve od kod vedeli, kaj se v svetu dogaja, in tudi slišali, da so v Bosni ubili avstrijskega prestolonaslednika Ferdinanda, so z zanesljivostjo povedali, da so na nebu vojna znamenja. In ta je res kmalu prišla. Krvavo nebo se je med strahotami te vojne še ponovilo in ljudje niso nikoli pozabili božjih svarilnih znamenj ter hudih napovedi nespametnemu človeštvu.

Ko je vojna že šla mimo in je življenje pogvalo nove kali, so prebirali v knjigah, kako je bila prva svetovna prerokovana že od pesnika Gregorčiča, in prihajalo je spoznanje, da se ji ni bilo mogoče izogniti. V očeta se je celo naselilo prepričanje, da je ta svet tako urejen, da se vojne ponavljajo v nekem zakonitem krogotoku. In na osnovi teh spoznanj je napovedoval naslednjo vojno takrat, ko bomo mi, otroci, v njegovih letih. In skoraj bi se te zle napovedi tudi uresničile ob kubanski krizi, ki je dvajset let po drugi svetovni pretela z najhujšo preizkušnjo svetovnega vojaškega spopada. Najbrž je naša sreča samo v veliki tragediji Hirošime in Nagasakija, da so se politiki prestrašili pretečih strahot in ubranili svet pred njimi, da so videli s svojimi vojaškimi očmi krvavo nebo, ki ga drugi niso videli.

Prva meja na Idriji

Maricel je bržčas vse od svojega začetka živel v zavetju pred vojnimi vihrami. Ne Rimljani, ne Langobardi, ne Huni se niso ozirali po teh vrhah, ko so korakali in

Zažareli in žgali so številni pekli, med njimi tudi soška fronta, o kateri pa vemo sramotno malo, četudi je izjemno pomemben del naše zgodovine. Brskal sem po svojem spominu po tem, kaj sem zvedel o njej v šolskih klopeh, in ničesar nisem izbrskal. Da bi zapolnil sramotno vrzel svojega neznanja, sem začel prebirati literaturo o soški vihri, o človeških tragedijah in o hrabrostih ter poskušal dojeti posamezne dogodke in videti celoto tiste strašne vojne.

Najprej se je nekaj zgodilo v Bosni. V Sarajevu sta pod streli atentatorja padla prestolonaslednik Ferdinand in njegova soproga Zofija. Temu je sledila je avstrijska napoved vojne Srbiji. To je bil začetek. Nebo je krvavo zažarelo od Matajurja do Triglava in prerokovalo hude čase.

Moški, sposobni za vojskovanje, vse od reke Idrije pa do reke Dnester, so bili v jeseni štirinajstega vpoklicani, da bi v nekaj mesecih, najkasneje do božiča, brezobzirno kaznovali Srbe, ker so cesarstvu stregli po življenju. Poklicani so bili, da bi spet vzpostavili red in pravičnost v tem ranjenem cesarstvu, da mu vrnejo čast in slavo, ki jo je na Vidov dan v Sarajevu zasenčil nek srbski študent Gavrilo. Stric Peter se je cesarjevemu pozivu odzval po dolžnosti, iz pokorščine in vdanosti. Z razpoloženimi vojaki, ki so se zbirali v Trstu, je nazdravljajal cesarju:

*Bog, ohrani, Bog, obvari
nam cesarja Avstrije!*

*Modro da nam gospodari,
s svete vere pomočjo.*

*Naša vojska iz viharja
prišla še brez slave ni:
vse za dom in za cesarja,
za cesarja blago kri.*

Soška fronta

Kmalu po tistem, ko so fantje odšli v boj za vero, dom, cesarja, so prišle vesti, da sta si skočili v lase tudi Nemčija in Francija, da so Nemci že v Belgiji in na Poljskem in da je zategadelj Anglija napovedala vojno Nemčiji, da je Nemčija napovedala vojno Rusiji, kar je razblinilo sanje, da se bodo vojaki kmalu vrnili domov. Božič je že bil davno mimo in strica Petra še ni bilo nazaj, kot tudi ne drugih, ki jih je bil cesar vpoklical le za nekaj mesecev. Namesto tega se je zgodilo nekaj hujšega in nikoli pričakovanega. Ob letu po odhodu strica Petra v cesarsko vojsko je Italija sklenila tam

roke. Od drugih sem slišal pripoved, da je namesto še premladega Pepeta šel v Gorico na zagovor njegov oče in da se je zadeva dobro končala.

Vrnitev

Vihra na Soči je bila končana. Soča je počasi izjokavala svojo in narodovo bolečino. Fronte so utihnile. Avstrije ni bilo več. Franc Jožef je že dolgo spal v zemlji, ki ni bila več cesarska. Izmučeni vojaki so se vračali. Rodna zemlja je poklicala begunce nazaj na svoje njive, med svoje senožeti in v svoje gozdove.

Vojak, topničar Albin Mlakar je svoj dnevnik končal z besedami:

»Utrujen sem. Noč za nočjo brez spanja. Po vasi odmeva streljanje, kakor na fronti. Otroci so dobili v roke puške in streljajo vseprek. Ne veš, odkod lahko kaj stakneš – zdaj, ko sem s fronte odnesel celo kožo. Italijani so se ugnezdili na naši zemlji. Sanje o svobodni Jugoslaviji so se umaknile v grenko razočaranje. Zajela nas je čudna otopelost. Domovina je v hipu zatoni ob spoznanju, da smo prišli z dežja pod kap. Hinavsko dobrikanje novega trinoga se je kaj hitro prelevilo v odkrito prizadevanje prikazati nam zadeti jarem kot odrešenje.«

Mnogi vračajoči se iz razpadlega cesarstva so se odzvali pozivu generala Rudolfa Maistra, ki se je boril za severna slovenska ozemlja. Vladimir Gradnik pravi: »Primorci smo bili vedno zavedni borci za svoj narod, za narodno in socialno svobodo in enakopravnost. To se je kazalo tudi s pasivnim odporom na fronti, z dezerterstvom k Rusom in s sodelovanjem v ruski revoluciji. Rušili smo sovražno monarhijo. Iz tega se je rodil prvi slovenski polk v zgodovini Slovenije »Nanos« in kasneje iz njega »Tržaški bataljon« prostovoljcev v boju za severne kraje Slovenije. Sinovi teh so se kasneje bojevali proti fašizmu.«

Vračajoče se je toplo pozdravljal dom, kakršen koli je že bil, in z ljubeznijo so se ga dotikali, četudi je bil daleč od modernega sveta, visoko v hribih, z vsemi tegobami, ki so jih pred odhodom pustili doma in z novimi, ki jim jih je dodatno nasula vojna. Prišli so v delno porušeno in požgano vas, v povsem opustošena in izropana domovanja, na opustela polja in posekane gozdove. »Ni bluo nánka špic za na ogénj!« so se ljudje spominjali tistega opustošenja. Vse to je klicalo k prenavljanju in oživljanju.

Usoda, da se niso vrnili v svojo Avstrijo, temveč iz Italije v Italijo, je trepetala nad njimi kot negotovost, kot dimna zavesa po eksploziji. Negotovost pa se je sčasoma spremenila v nelagodje, na koncu pa se je vse končalo s sprijaznjenjem. Morda so primerjali in ugotavljali, da je v resnici vseeno avstrijska ali italijanska država, saj o svoji, slovenski državi ni do takrat še nihče razmišljal. Navajeni so bili živeti v tuji državi, o Jugoslaviji, ki naj bi bila tudi slovanska in zato njim najbližja, pa takrat najbrž v

Čas med obema vojnama

Tisti čas med obema vojnama, ki sem ga čutil in razumel kot razgibano in mehko planjavo med dvema pogorjema, mi je bil tako blizu, kakor da bi ga sam doživljal. O njem sem mnogo izvedel iz pripovedi očeta, tete Milke in strica Toneta pa tudi iz nekaterih revij, ki sem jih doma prelistaval. Občutil sem ga kot izrazito romantično obdobje slovenskega kulturnega vretja, ki je takrat preplavljalo vso Primorsko. Takrat je bilo mnogo različnih izzivov, veliko narodnega navdušenja, kar se je manifestativno odražalo na shodih in drugih cerkvenih praznikih. Globlje vsebinsko pa se je dogajalo pri takratni slovensko zavedni inteligenci: v vrstah učiteljev, duhovnikov, kulturnikov, pravnikov in politikov. Na zunaj so se vrstile kulturne prireditve, telovadni shodi, planinski pohodi in ob vsem tem se je razkazovala in utrjevala narodna zavest. V moji predstavi je bilo to najlepše obdobje zgodovine goriške pokrajine, napolnjene s petjem, z gledališkimi igrami, s knjigami Mohorjeve družbe, s telovadnimi društvi, planinci, z mnogimi druženji in srečevanji, polnimi mladostnega navdušenja.

Seveda, ta predstava je cvetela le na mojih pomladnih cvetočih tratah, v katero niso vdirale informacije o mnogih temnih straneh tistega časa. Tiste pa, ki so le prihajale v moje vedenje, so še bolj izpostavile romantično fresko dogodkov med obema vojnama in še bolj dvigale navdušenje za tisti čas.

Narodna zavest Primorcev je med Slovenci poznana in poudarjena vrlina, izhaja joča iz zgodovinske in genetske danosti. Zavest biti tu in biti Slovenec temelji v venetskem izročilu, starem več tisočletij, ki je prav na tem Jadransko-Goriškem še posebej prisotno. In prav zato je naša narodna zavest tako trdno zakoreninjena, da nobeni viharji ne premaknejo teh temeljev. Jadranski Veneti so bili med vsemi venetskimi rodovi najbrž najbolj ustvarjalni, najbolj zaverovani v svoje poslanstvo in v svoja avtentična hotenja. Boleča izkušnja soške fronte, okupacija Italije in kasneje krutost fašizma so med Primorci premikali mnoge plasti, zaležane v času, prebujali nezavedno, utrjevali zavedno in čistili zanemarjeno. Nadaljevala so se izročila iz preteklosti, predvsem tistih delovanj v službi obrambe slovenske samobitnosti iz časa slovenskih taborov in čitalnic, ki so zajela prostor vse do Gorice in Trsta in Idrije.

Gorica je bila prestolnica severne Primorske. Tam se je rojevalo in snovalo, skupaj s tržaškimi prizadevanji, bogato kulturno, gospodarsko in politično žarišče.

Po mestih in večjih vaseh so se bujno razvijala kulturna društva, ki so gojila glasbo, gledališče in čitalništvo, gojili so kulturno delovanje, ki je do tedaj v daljših ali krajših obdobjih živelo od prebuditve narodov v Prešernovem času le v večjih mestih,

spomina! Bodo Slovenci zmogli kdaj postaviti spomenik tem trpečim slovenskim otrokom!?

Liški fantje so radi zahajali v priljubljene in znane gostilne v Benečiji, ki so bile nanizane tik za Idrijo. Ali so hodili v gostilno Pod rob ali k Busku ali k Napoli, povsod so se počutili domače. Iz tistega časa je znano junaštvo Ližana Jančeta Lajsavega, izvedeno pri Bordonih.

Bilo je neke nedelje pozno popoldne, ko so se razpoloženi Ližani zbrali v gostilni Pri Napoli. Razpoloženje je bilo živahno, jezilo jih je le, da niso smeli katero zapeti. Ta narodno zavedna stiska je še posebej dvigala nacionalni tlak ob pogledih na vihrajočo italijansko zastavo na stavbi financarjev. Veselo razpoloženje, italijanska zastava in jeza so izzivali korajžo in tvegano pustolovščino.

»Duo se upa snát tist bandjér od Mušolinja?« je dražil Janče Lajsu, ki je bil najbolj srborit in je rad tvegjal. Mussoliniju je rekel »mušo-lin« in si obliznil tri prste, s tem da je besedo mušo, kar pomeni osel, zafrkljivo zavil.

S šalo so spodbujali medsebojno tekmovalnost in drznost, da kdo bi si upal zastavo sneti pri belem dnevu, s čimer bi tvegjal težak zapor. Pili so in drug drugega izzivali.

Ko je Janče videl, da ni junaka med njimi razen njega, se je odločil izkazati svoj pogum in junaštvo. Iztrošil je vso rezervno duhovno moč, se očistil strahu in je v primernem trenutku zastavo resnično snel. Vsekakor pogum, vreden spomina. Kaj se je za tem zgodilo, danes ne ve nihče več povedati.

V tistem času sta se v Ligu za vogali recitirali dve krilatici: »Taljan, mandža pan, mandža repa, dopo krepa!« in: »Ti prekleti drek taljanski, ti si vsega tega kriv!« Oboje se je preneslo še v vojni in povojni čas.

Italijanom je postajalo vedno bolj vroče in loteval se jih je strah. Prepovedali so posedovati nože s konicami. Ob pustovanju so prepovedali nošenje mask na obrazu, dijaki in študentje so morali nositi predpisane obleke s fašističnimi simboli. Bližala se je vojna, ki je nekaterim ponujala odgovore na stiske časa, drugim pa je pomenila strah pred neznanim.

Druga svetovna vojna

Ne spominjam, kdaj se je začela druga svetovna vojna. Nič takšnega se ni dogajalo, kar bi man, otrokom, govorilo o njej. Pri nas doma se ni nič vznemirljivega dogajalo. Drugače je bilo po drugih hišah v vasi, iz katerih so odhajali moški k vojakom in to na hitro, kot vem, od danes do jutri. Vendar to se je dogajalo brez zbujanja posebne pozornosti.

ječal in tam potem tudi umrl. Ker se je to dogajalo v šolskih prostorih, pomeni, da je bil dogodek v poletnem času, torej v mesecih pred kapitulacijo Italije, ko učiteljice Perne Concette ni bilo več, ko je že odšla na letni dopust v južno Italijo, na svoj dom, odkoder se nikoli ni več vrnila.

Otroci nismo ničesar več spraševali, kaj se dogaja okoli nas. Vojna nam je kmalu postala razumljiva, kot so nam bile razumljive barufe, kot so nam bila razumljiva naša pretepanja, kot je bilo razumljivo kepanje med dvema skupinama, ko nas je župnik Makuc spodbujal k borbenosti in zmagi. Vse nam je bilo jasno kot na dlani, da se Slovenci bojujejo proti Italijanom in kasneje, da se bojujejo tudi proti Nemcem in fašistom. Ta boj smo sprejeli, ga spremljali s strahom in upi, da se bo kmalu končal.

In tako se je moj mir in mir na Maricelu spremenil v veliko življenjsko pustološčino, v nemir velikih dogajanj in v travmatično moro, ki je ta dogajanja spremljala do konca vojne.

Kapitulacija Italije

Po spopadu pri cerkvi se do septembra ni zgodilo nič takšnega, kar bi mi slišali ali videli. Potem pa je kar iznenada počilo.

Bil je topel dan, žareč v prvem orumenelem listju, ko se je iz mariceljske cerkve zaslišalo zvonjenje velikega zvona in kmalu sta mu sledila še druga dva. Odzvanjalo je, kot da bi šlo za praznovanje Odpustka. Otroci, ki smo se brezskrbno podili po vasi, smo se ustavili in se obračali proti cerkvi. Odrasli so bili umirjeni in so se zadovoljnih obrazov pogovarjali. To je bilo znamenje, da pomeni zvonjenje nekaj dobrega, da to neobičajno zvonjenje sredi tedna, ko ni ne nedelje ne praznika, pomeni nekaj nenavadno prazničnega.

Nato je zvonjenje utihnilo in iz zvonika se je zaslišal močan, raskav, širok glas starega Štefenata: »Peter ... Peter ... prideš gor u ter nabijat ...«

To gromko vabilo stricu Petru, ki je bil priznan dober nabijač in se je v tistem trenutku mudil v Logu, kjer ga je Štefenat kljub veliki oddaljenosti najbrž izsledil, je bilo kot ukaz. In tako ga je stric Peter tudi razumel. Brez besede je pustil delo in je zmernih korakov, v katerih sem čutil, da želijo hiteti, šel skozi vas, ne da bi se doma ustavljal. Šel je naravnost k cerkvi, v ter, kjer sta ga čakala Štefenat in Tamažinu.

Veselo nabijanje z mariceljskega zvonika kar ni hotelo nehati. Nabijače je razganjala vnema, še posebej so se slišali udarci žvekija velikega zvona, ki ga je opravljal Štefenat. Zvonovi so oznanjali padec fašizma. To zvonjenje je naročil sam župnik Makuc z razglašenjem, da je vojne konec. Zame, ki razen tistih pretresljivih vtisov izpred nekaj mesecev nisem občutil nobene prave vojne, to oznanilo ni nič posebnega pomenilo. Če je vojne konec, sem si mislil, je prav, to pomeni, da se takšni dogodki s streljanjem ne bodo več ponovili. In tega sem bil vesel.

in Gorenjega Polja. Sredi februarja petinštiridesetega so jih tamkajšnji domobranci postrelili ob desnem bregu Soče pri visečem mostu, ki so mu rekli pašarela.

Maricel, nestratesko območje

Maricel ni bil nikoli stratesko pomembno območje, kot ne v prvi, tako tudi ne v drugi vojni. Na njegovem položnem pobočju, razen raštelamentov in nekaj prask ter požigov in bombardiranja, ni bilo posebnih bojev. Vse do Idrije ni primernih terenov za takšne spopade, kot tudi ne za veliko koncentracijo partizanskih čet in bataljonov. Pa vendar so bili dogodki v dveh letih pred koncem vojne podobni tistim drugod.

Pravi boji so se odvijali levo in desno od Liga, na območju Korade in na območju Kambreškega in Srednjega. Zunaj tega obsega pa so bili hudi boji na Tolminskem, v Baški grapi, na Idrskem, na Banjški planoti, v Čepovanu, Trnovskem gozdu, to je v krajih delovanja 9. korpusa, njegovih divizij in brigad, med katerimi je bila znamenita predvsem udarna Gradnikova brigada. S teh območij so na Maricel prihajale vesti o velikih spopadih in z njimi je vedno prihajal strah, da se bodo v enaki meri razširili vse do nas.

Boji na Kolovratu in Matajurju med Italijani in partizani že pred razpadom Italije se do nas niso slišali. Spopad v začetku aprila triinštiridesetega blizu Fonov pri Kambreškem ni prišel do naših, otroških ušes. Tam se je udarilo nekaj čez trideset partizanov s številčno močnejšimi Italijani, ki so jih spremljale še policijske enote. Prav tako nismo slišali za boje na Kovačičevi planini, kjer se je spopadla Gregorčičeva brigada z več kot dva tisoč Italijani. »Bilo jih je kot listja in trave,« se pripoveduje o tem. Odrasli so o vsem tem vedeli, mi pa smo bili, ker nismo slišali streljanja, pred tem strahom še obvarovani.

Liški raštelamenti so bili za nas strahotni in travmatični, vendar se ne morejo primerjati z mnogimi, denimo, z zadnjo sovražnikovo ofenzivo na Primorskem, imenovano Winterende, katere največjo žrtev je utrpela Gradnikova brigada, o čemer piše Stanko Petrlin sledeče:

»V Krekošah, na robu Trnovskega gozda, so sovražniki poklali in nato zmetali v ogenj enajst partizanov. Nedaleč od tam sta se dva domobranca izživljala nad zvezanimi ujetniki in jih trideset pobila. V Žličniku, blizu Spodnje Idrije, so v neko hišo zaprli sedem domačinov, polili po hiši bencin in jo zažgali. Enako so napravili na domačiji na Brdu, kjer so zvezali deset domačih, med njimi je bilo sedem otrok, jih nagnali v hišo, mednje vrgli bombo in hišo zažgali. Ali pri Gorenji Trebuši, kjer so dobili na tleh ležeče štiri mlade borce. Bili so skalpirani. Koža z lasmi je vsakemu ležala ob glavi, s katere je bila posneta. Roke so imeli zvezane, noge so jim bile sežgane do kolen.

Posledice te ofenzive so bile za Gradnikovo brigado težke: od tristoenainštirideset jih je ostalo le za polovico.«

»Dajte roko še v drugo skrinjo,« so organizatorji volitev nagovorili neko volivko, ki je tako ravnala. Ta pa je vzvišeno in z nasmehom odvrnila: »Zakí? Saj sãem kuglc že vrgla u škatl! Zakí bi muórala prazn rokó potisnt še u ta drug skrinj?« Ob tem, tako so ljudje pravili, je pokazala prazno dlan ter zravnano odšla.

Prve lastovke svobode

Ko se je bližal konec vojne, so med nas prihajale vsak dan nove in vedno bolj spodbudne vesti.

Težki dogodki so se umikali in vedno več je bilo spodbudnih vesti.

Otroci smo sedaj slišali pogovore, ki so naznanjali osvoboditev in vsakokrat, ko so prišli mimo partizani, sedaj že pravi vojaki, se mi je zdelo, da prinašajo košček zmage.

Od nekod je prišel k nam domov časopis Matajur, ki so ga domači skrivali pod streho na Lindi. Takrat se je pogosto slišala pesem:

*Kdo pa so ti mladi fantje,
ki korakajo skoz vas?*

*Kdo pa so ti mladi fantje,
ki jim tak žari obraz?*

*To so mladi partizani,
neupogljivega duha,
to so mladi partizani,
borci novega sveta.*

Zadnja pomlad vojnega časa je bila lepa, sončna, kot da se narava pripravlja na bližajoči se konec težkih dni in na čas svobode, ki je v resnici prihajal s širokim potegom.

Partizani so se že za daljši čas ustavljali v vasi in na nek način se je ponavljala nova podoba osvobojenega ozemlja. Vojaki so bili že bolj urejeni in bolj enotno oblečeni. Zlahka smo že prepoznavali navadnega vojaka od oficirja. Mulci smo bili med vojaki, kot da smo sestavni del njih. Med njimi smo hodili kot radoveden drobiž in srkali vase vse, kar je bilo novo in nam dopadljivo.

Nekaj časa je bil vojaški štab nameščen v zgornjih prostorih šole, kamor so vodile stopnice z železno ograjo in leseno gredjo po vrhu. Podobne drsalnice za nas v Ligu ni nihče premogel. Po tej šolski ograji z enim zavojem smo se spuščali ritensko po trebuhu, kadar smo le mogli. Ko sem se tako nekega dne spuščal po njih in pridrsal do sredine, je prihitel navzgor vojak in se sredi stopnic, prav ob meni, srečal z oficirjem. Sunkovito se je ustavil in ga z navdušenim glasom vprašal:

ČAS SVOBODE

Bil je čas svobode, svobode, ki ni nikoli do kraja dorečene vsebine, tako da v istem trenutku lahko povzroča dvema nasprotna doživljanja, enemu svobodo drugemu suženjstvo. Toda ta čas je bil predvsem čas moje notranje svobode, mojega odraščanja v zrelost, čas svobodnega svetovnonazorskega opredeljevanja, svobodnega odločanja, kar je prinašalo dobro in slabo, prinašalo vse, čemur rečemo življenje.

Angleži

Vesti so vsak dan prihajale, se med seboj križale, novejša so spodbijale že zastarele, se dopolnjevale, dokler ni prišla zadnja novica, da je vojne konec. Ker ni prišla iznenada, ker je bila po toliko času in z razvojem dogodkov že samoumevna, je niso oznanili z zvonjenjem in nabijanjem, kot se je zgodilo ob kapitulaciji Italije.

V tistih dneh so ponoči prinašali med nas strah raznovrstni bežeči nemški kolaboranti, ki so bežali na sever, v Avstrijo, ali pa proti Italiji. Nekega večera je oče prihitel iz štale, kjer je opravljal večerna opravila, hitro pogasil vse luči in zaukazal mir. Ko je presodil, da je nevarnost mimo, je povedal, da je na oknu štale videl bradatega človeka, ki je bil zagotovo eden tistih, ki bežijo.

»Nič se ne ve, kaj mislijo!« je zatrdil.

Takoj prve dni svobode se je pričakovalo, da nas bodo obiskali zavezniški vojaki, ki so zasedli vsa mesta po dolini do Gorice in naprej. Terenski aktivisti so nas opozarjali, da ko pridejo Angleži, naj jih ne pozdravljamo, naj od njih nič ne jemljemo in naj se z njimi ne pogovarjamo, kar nam ni šlo v glavo.

Nekega dne sta se res pripeljala na motorjih sem s Kambreškega dva Angleža. Ustavila sta se na zgornji cesti pri Obrilčevih in kot da smo bili noč in dan na preži, smo mulci spustili iz sebe: »Angleži ... Angleži ... Angleži ...«, hiteli k Obrilčevim in bili pri njih, ko sta jima motorja še ropotala.

Tone Mežnarjev, kot da jih je skupaj z nami čakal nekje za svojim kantonom, se je takoj za nami prikazal in pozdravil vojaka ter jima izrekel dobrodošlico v slovenskem jeziku in ker tega nista razumela, jima je isto povedal še v italijanščini. Nakar ju je prepustil nam in še nekaterim odraslim, ki so se počasi približevali, stekel na svoj vrt na Bregu, natrgal naročje bradatih perunik in z njimi ves nasmejan in ponosen na domislico ter nasploh vesel dogodka, jima izročil cvetje v poklon.

Idrija je spet meja

Nekega deževnega septembrskega dne so prišli v Lig jugoslovanski vojaki. Za nekaj časa so se tudi naselili, tako kot svoj čas partizani, in so bili gostje tudi v naši hiši. Presenetil me je stric Peter, ki je vojake spoštljivo in tovariško pozdravljaj, tako kot da so si kameradi. Star avstrijski vojak, ki je služil v avstrijski vojski, vendar s srcem za svoj dom, za Maricel, vojak, ki ni prebolel zgodovine, da so jih Italijani potisnili od Piave navzgor, ki ni prenesel italijanske okupacije, je najbrž z veseljem sprejemal jugoslovanske vojake, seveda, ne da bi jih zamenjal z avstrijskimi, a vendar so prav oni pokazali Italijanu zobe. Vedno, ko se je z njimi srečal, tudi kasneje, ko so se razmere na meji znosno uredile in so vojaki pogosto hodili skozi vas, se je ob srečanju z njimi ustavil in pozdravil: »Zdravi«. Ob tem mi je bilo vedno prijetno in obenem tesno pri srcu.

Na Idriji je bila postavljena državna meja, ki je bila nepropustna. Tako so zahtevale razmere nastale hladne vojne. Ne sem ne tja ni bilo mogoče. In če si bil blizu Idrije, že gledati tja čez je bilo nevarno, kaj šele, da bi kakšno besedo tja odposlal. Na obeh straneh so postavljali železno zaveso. Jugoslavija je v obrambo pred morebitno agresijo zahodnih vojaških sil zapirala pogled na Benečijo, Italija in ves zahod je v strahu pred vdorom komunistične vojske organiziral zloglasno paravojaško Gladio. Šele po petdesetih letih je bilo v javnosti spregovorjeno, kakšen obrambni pas se je utrdil na zahodni meji. Ker po mirovni pogodbi Italija ni smela nastavljeti vojakov na državno mejo, so s podporo Amerike ustanovili tajno civilno vojsko, imenovano Gladio, ki je delovala v konceptu in na ravni prejšnje fašistične organizacije. Ta je delovala celo še po času hladne vojne, skoraj vse do danes. Iz tega vidika opazovano je bila hladna vojna v svojem notranjem delovanju hujša od prave vojne.

S priključitvijo k Jugoslaviji se je za naše kraje začelo dolgoletno težko obdobje. Iz velikega in brezskrbnega blagostanja smo v trenutku zdrsnili v revščino. Uvedena je bila stroga obvezna oddaja pridelkov in živine. Govedo se ni smelo klati. Prašiči lahko. Zaslužkov skorajda ni bilo. V trgovini so bile na voljo osnovne potrebščine, kot so sladkor, sol in drugo, vendar to so lahko kupovali le tisti, ki so prejeli posebne bone, imenovane tesere, kakršne so bile uvedene za časa Italije. Te bone pa so dobili le zaposleni. Za kmeta se je smatralo, da si iz svojega prodanega blaga lahko kupi, kar potrebuje, to pa je bilo velika iluzija. Spominjam se, ko me je oče obiskal v nižji gimnaziji in me spraševal, kako mi gre, sem mu odgovoril, da sem lačen, on pa mi je odvrnil z grenko tolažbo, da so tudi oni doma lačni. Bilo je najbrž resnično hudo, če so bili na kmetih lačni v času miru in svobode.

Otrokom pa tudi odraslim so se ponujali drobni zaslužki. Organizirano je bilo odkupovanje zrelih bezgovih jagod. Kot kobilice na vse zeleno smo se vrgli na drobne črne sadeže, jih nabirali v lonce ter jih nosili kupcem, ki so se bili namestili Zapodičem.

slišati vsak dan več. Tako se je zgodilo ob nekih volitvah, ki so tekle na šoli v Ligu, da je prišel na volišče razkurjen kmet in nekaj časa razkurjeno gledal predstavnike oblasti, sedeče za volilnimi skrinjicami, nakar si je resnično razkurjen slekel hlače, šel v počep in se pričo oblasti in ljudstva dobesedno posral na tla pred volilno mizo. Za ta delikt so ga oblasti poslale na hlajenje za zapahe, vendar sporočilo je bilo, tako kot je bilo pogumno, tudi jasno in zaskrbljujoče.

Sam pa sem se trudil, ker sem hodil »u šuol«, stopiti v korak s časom in misliti sodobno in napredno. Začel sem s kritiko stare kmečke miselnosti in nekaterih nepriemernih navad, kot je bila tista, da so po senožetih ob kosilu vsi delavci z žlicami zajemali iz ene same skupne posode. Ostro sem bil zavrjen, češ da komaj sem »povohu šuol«, jih že učim, kako naj delajo in kaj naj mislijo. Prav tako sem »oborožen s širšim znanjem« začel oprezno zagovarjati nov čas. Nekoč sta se oče in znanec, ki je bil na obisku, pritoževala drug drugemu nad nemogočimi razmerami. Vzel sem državo v rahlo zaščito in oče mi je vpričo sogovornika rekel znamenito kritično razočaranje: »Vidim, da si že zastrupljen!« tako je rekel in ni vedel, kaj bi še napravil. Videl sem ga, kako hudo je bil potr in žal mi je bilo, da sem stegnil jezik, sploh pa, da sem ga stegnil za stvari, ki jih nisem poznal. Gotovo, v šole me niso poslali samo zato, da bi bil gospod nunc ali da bi imeli nekoga pri hiši, ki bi bil učen, ampak tudi zato, da bi s svojim pridobljenim znanem znal podpirati kmečko tradicijo, da bi bil v oporo in svetovalec domu, ki se je, kot so se vsi drugi, že razgrajeval in nezadržno spreminjal svojo notranjo in zunanjo podobo. Vendar, žal, takrat so bile moje misli daleč od kmetiškega, nezavidljivega stanja.

Preobrazbe

Če zaprem oči in zatisnem ušesa, jih vidim in slišim govoriti: »Tovariši in tovarišice! Mi gradimo nov svet, novega človeka, svet brez izkoriščanja človeka po človeku, svet brez trpljenja, svet veselja in svobode, svet enakosti. Uničili bomo kapitalizem, zamenjali ga bomo s socializmom, kjer sta doma blagostanje in sreča. Zahodni kapitalizem nas bo hotel uničiti, ker on živi na račun delavskega razreda, na račun tujih žuljev, na račun izkoriščanja. Zato moramo biti budni in se obvarovati razdiralnih elementov, ki so še vedno med nami in delujejo proti delavskemu razredu. Smrt fašizmu, svoboda narodu!«

Enako so slišali Mesijo na Jutrovem, ko je oznanjal nebeško kraljestvo. Toda njegovo kraljestvo ni bilo od tega sveta, tako kot ni na tej zemlji mesta za komunizem, čeprav se to noče priznati. Obe kraljestvi sta odmaknjeni v daljavo, v nebesa, po katerih bomo hrepeneli, dokler bomo posedovali ta svet in lastno notranjo človeško zgradbo in zunanjo podobo. Kristus je zgodaj spoznal, da njegovo kraljestvo ni od tega sveta, in razglasil osmero blagrov, Kardelj je do svojega spoznanja prišel veliko

Prav z Anhovim in s še s kakšnim obratom v Kanalu, se je zunanji videz Liga in Maricela začel spreminjati.

Učilna zidana

Šola je »zašla« na Maricel zelo pozno. Res lahko rečemo, da je zašla, kot da se je zmotila ali kot da jo je zaneslo, kajti še dolgo potem, ko je avstrijski zakon uzakonil obvezno šolanje, je moralo čez maricelski vrh preprihati veliko vetrovja, preden je tam šola odprla svoja vrata.

Teta Milka mi je pripovedovala, da je bil v Ligu prvi buditelj k pismenosti nadvse priljubljeni župnik Parantoni, ki ga upravičeno štejejo za ustanovitelja šole v Ligu. Parantoni ali Anton s primkom Ukmar je bil doma iz Vrhpolja pri Vipavi. Na Maricelu je služil Bogu in ljudem od leta 1837 do 1891. Dolgo in delovno obdobje je pustilo za seboj nepozabno sled, da se je globoko zapisal v zgodovinski spomin tega kraja. Teta, ki

Duhovnik Anton Ukmar – Parantoni

je rada prenašala sporočila minulih obdobij, je pravila, da je Parantoni hodil najprej po hišah, tja, kjer je bilo izraženo zanimanje za uk, ter učil ljudi abecedo in številke, branja in računanja. Potem je začel z načrtnim delom, tako da so hodili otroci in odrasli k njemu. Tako se je naučil brati in pisati tudi moj pranon, imenovan in zapisan kot Andrej Gullieushzhik.

ZAČETEK OMIKE

Šola iz kamna, učilna zidana, se je v Ligu zgradila leta 1871, kot je zapisano v arhivih. Vendar je preteklo natančno dvajset let, da je vanjo stopil prvi učitelj, Josip Križnič iz Gorenje vasi pri Kanalu. Že deset let pred tem so za te zadeve zadolženi prešteli deco in ugotovili, da jih je dovolj, da bi šola morala steči, vendar je mesto učitelja ostalo prazno. Šest let za tem so prešteli 235 učencev za enorazredni pouk, leto kasneje so že natančneje zapisali, da je godnih 71 dečkov in 64 deklic, dve leti kasneje je bilo že 8 dečkov in 10 deklic več in takrat se je pouk začel.

Križničev nečak, tudi on Josip s primkom Ribičič, mladinski pisatelj, je košček svojih otroških let prebil v Ligu in s svojimi zapisanimi spomini na liško enorazre-

A zgoditi se je moralo, kar se je moralo. Nekega nedeljskega večera, v enem med vikendi, ko nisem šel domov, je prišlo na naš hodnik neko dekle in spraševalo, kdo med nami pričakuje od doma šolsko torbo. Naslonjena je bila na steno z neko črno svetlečo stvarjo v rokah. Bila je vsa nesrečna, ker je pozabila ime tistega, kateremu bi morala izročiti, kar je prinesla. Z očmi in vprašanji je lovila vsakogar, ki je šel mimo. Spomnil sem se na Tonetovo namero, vendar sem odpisal vsako možnost, da bi bilo zame, kar je imela v rokah, kajti nisem pričakoval, da bi mi od doma, kamor sem skoraj vsak vikend prišel, pošiljali torbo po nekom neznanem. Poleg tega pa, ko sem šel mimo nje, mi je sam pogled na to, kar je pestovala v naročju, povedal, da ni namenjeno meni. Potem se je dekletu spomin nekoliko odprl in je spraševala, če je med nami kdo z Maricela. To sem bil lahko samo jaz in nihče drug. Odločil sem se ji približati in torbo, v nemajhni zadregi tudi prevzeti. Dekle je bilo iz doline, iz družine, ki so jo Mežnarjevi poznali, in tako je bil ta tranzit speljan. Torba je bila preprosta, z enim samim »predalom«, bila je platnena in zunaj strokovno enakomerno prevlečena z nekakšnim posebnim črnim katranom, ki se je na svetlobi kristalno svetil. Kot vem, sem se s torbo hitro sprijaznil in jo sprejel za svojo posebnost med torbami. Postala mi je zelo intimna in sem jo uporabljal še vsa leta, skoraj do konca gimnazije. V njej se je vedno našlo vse, kar sem potreboval, prav vse, tako kot je vse za ženske potrebno v njihovih toaletnih torbicah.

Višja gimnazija

Spet sem prišel v Šempeter, v prvi od petih razredov višje gimnazije. Takrat je triletna nižja gimnazija pokrivala današnje višje razrede osnovne šole in temu je sledilo pet let višje gimnazije.

Vsaka preselitev je v meni povzročila nov vzgon, kot da novo okolje in novi izzivi spodbujajo notranjo rast. V drugo sem to mesto že drugače doživljal. Za mano so že bila deška leta. Kmalu sva osvojila drug drugega. Dijaški dom mi je bil domač in sedaj sem v eni od njegovih spalnic tudi prenočeval.

Črnooko dekle, ki je v Tolminu v meni mrežilo čustvene zanke, je bila sedaj odsanjana, a mi je ostala do konca prijetna sošolka in prijateljica odkritega značaja. Z Jerico, ki je med tem časom že odrasla v lepo dekle, se je zблиžanje za kratek čas ponovilo, a res le za kratek čas, bežno in mimogrede, kot ponujena priložnost za slovo pred valom velike ljubezni, ki me je šestnajstletnega preplavila kot preplavi silovit cunami obmorske nižin in otoke. Ta je v meni pustila neizbrisno sled.

V Šempetru sem se navezal na nove prijatelje, s katerimi sem bil tesno blizu do konca gimnazije, z nekaterimi pa tudi še potem.

Že prvi dan sem se najbolj zблиžala s Francem Čušem iz Šempasa. Hodila sva na sprehode v naravo. Najraje sva se povzpela do vrha Svetega Marka, danes Markov

Vaški možje

Tako je urejeno v tem živem svetu, da je vse razvrščeno po moči in veljavi od najvišjega navzdol. Na različnih ravneh delovanja in življenja in iz različnih vidikov videno, je tako urejeno po smislu in logiki. Zato ta lestvica trdno stoji. Manj trdni smo tisti, ki stojimo na njej. Radi tiščimo navzgor in rado se zgodi, da padamo navzdol. Lestvica je manj ali bolj vidna, je manj ali bolj priznana, a ne glede na to, na njej so razvrščeni in na vrhu nje so avtoritete vseh vrst. Imena njih se vtisnejo v granit časa, ki ga prav ta čas neprestano brusi in počasi tudi neusmiljeno izbrusi vse, kar se je bilo na njem zapisalo. Nekatere prej, druge kasneje.

V mojem času, še bolj pa pred njim, je bil najvišja avtoriteta župnik. V velikem razmaku za njim je bil učitelj. Oba sta podedovala že vnaprej določeno formalno avtoriteto, dejansko avtoriteto pa sta dosegala ali pa tudi ne, s svojimi dejanji. Za tema dvema so se po enakem principu uveljavljale avtoritete drugih faranov.

MAKUC

Župnik Alojz Makuz, ki smo mu rekli Makuc, je bil inteligenčen in izobražen človek in na Maricel nesporna avtoriteta, čeprav v marsičem sporna. Njegov čas je bil tisti čas, ko je bilo za Mariceljane mašniško posvečenje neizpodbitno najvišja vrednota, kar je človek lahko dosegel.

Po materi je bil Goričan, po očetu Furlan. Njegova narava se ni skoraj v ničemer skladala z njegovim poklicem. Sam je pripovedoval, da je na ta poklic pristal na močan pritisk pobožne in ambiciozne matere.

Prostora faruž, kot smo rekli župnišču, velika dvokrilna enonadstropna stavba, je v njegovem času dajala vtis graščine na kmetih, ki je danes s spremenjenim okoljem nekoliko izgubila ta zavidljivi videz. Na spodnji strani ob poti v Lovišče je širok dvoriščni prostor, od katerega peljejo stopnice v zgornje prostore, najprej na gank, ki se vleče po vsej dolžini, od tam v župnišče. Na dvorišču je bilo urejeno balinišče, na koncu tega pa je kapela Antona Padovanskega, ki smo ji rekli kar »kapelca«. Na drugi strani je bil po vsej dolžini velik kokošnjak, ograjen z mrežo in skrit v gostem zelenju. Vsega tega danes ni več. Na ta dvoriščni prostor se pride skozi velik lepo obdelan kamenit porton z železnimi vrati, ki so bila vedno nezaklenjena, vendar je veljalo tako, kot da so. Samo mežnar je smel kadarkoli, ob katerikoli uri uporabiti ta vhod za obvezne ali tudi nujne opravke, sicer je bil vhod za vse le ob priliki maše ali katerega drugega obreda v kapeli ali v času verouka.

Župnišče je bilo okrog in okrog ograjeno z zidom ali z železno mrežo. Na zgornjem koncu je bil velik lepo urejen vrt za domače pridelke, na katerega se je prišlo skozi manjši zgornji porton z lepo izdelanimi vrati iz lesenih okroglih količkov. Vrata so bila vedno zaklenjena in povezana s farovžem z zvoncem na baterijsko napeljavo.

Njegov dobri znanec, tudi bivši partizan, mi je pripovedoval anekdoto o njem. »Bil je največji junak našega kraja, o tem ni dvoma. V nekem boju se je zgodilo, da je prišlo do takšne situacije, ki je terjala odločitev, da se mora razbiti utrjeno nemško gnezdo na vrhu neke vzpetine. Zavzemanje tega sovražnega gnezda je pomenilo veliko tveganje, blizu samomora. Komandant je zaradi tega najprej pozval morebitne prostovoljce za to skrajno nevarno akcijo. Javila sta je Tone in soborec. Šla sta, dva prekaljena, hrabra, odločena za življenje ali smrt. In uspelo jima je zavzeti vrh, razgnati Nemce in jih večino tudi uničiti. Vso municijo sta iztrošila in ko jima je na koncu akcije zmanjkalo streliva, sta bežeče podila s kamenjem.«

Tone je dočakal pozno starost in do konca je vzdrževal svojo pokončnost in odrezavost. Moj zadnji obisk pri njem je bil nekaj mesecev pred njegovim dokončnim odhodom.

Tiho, kot da ga ni več, je ležal na privzdignjeni klopi, položeni med špargetom in zidom, z glavo v kotu. Imel je zaprte oči, vendar odprta ušesa.

Pred odhodom sem želel še rahlo odpreti pogovor o njegovih junaških dnevih in sem ga vprašal, kako danes razmišlja o njih in ali čuti v sebi ponos, da je bil partizan.

Odgovoril mi je resignirano, v usodo vdan in razočaran nad političnim stanjem, ki ga je zateklo in ki je daleč od njegovih nekdanjih iluzij, ko se je boril za socializem, proti kapitalizmu, v trdni veri o boljšem in pravičnejšem svetu. Z zaprtimi očmi je odgovoril: »Na kaj naj bi bil ponosen? Nazaj je prišlo vse tisto, proti čemur smo se borili.«

Ko sem odhajal, sem odsotno razmišljal: Takšni so umirajoči ideali in izdihajoče iluzije. Iluzije neprestano umirajo in se spet rojevajo. Nenehno poganjajo spet nove, sveže, obetajoče in uporne. Res! Iluzije so večne.

Vaški posebneži

Sestavni del življenja vasi so bili vaški posebneži. V resnici so bili le nekoliko bolj preprosti kmečki, ki so iz različnih razlogov sodili med one, ki jim ni bilo dano, da bi bili na zgornjih klinih kmetiške ljujtrce, ampak so obtičali bolj nizko ali celo na prvem klinu. Da bi se na tem mestu vendarle nekako potrjevali, so potegnili ven nekatere svoje posebnosti in jih razvili do specializacije.

Kot so bile razne štorje nepogrešljiva sestavina tamkajšnjega življenja, tako so bili nepogrešljivi tudi oni. Vsi po vrsti so bili strici in tete, neporočeni. Oblikovali so svoj slog. Ta jih je delal neranljive, trdne, samozavestne, pa tudi v nekem pogledu varno nedostopne. Samozavarovane.

STRIC PETER,

brat očetovega očeta, je bil med njimi. Določen je bil za strica, neke vrste hlapca. Neke vrste pravim zato, ker je bil domači hlapec, z razliko od večine, ki so prišli na

UTRUJENA OČETNJAVA

Čas je pohitel in prehitel. Pohitel je za vsem novim in prehitel je vse, kar je še vedno želelo živeti v prejšnjem. Obračalo in trgalo se je tako hitro, da se rane niso mogle sproti celiti.

Veliko je spremenjenega na Maricelu, veliko je spremenjenega v Ligu, v rojstni vasi. Ponekod je spremenjeno do neprepoznavnosti. Ponekod z dramatičnimi izgubami avtentičnosti. Podobno je kje, kot da bi se prej domače in lepo opravljena kmetica na hitro preoblekla v mestno gospo, kar ji ne pristaja ne v videzu ne v ponašanju.

Poti in steze med polji in travniki so se povečini zarasle in se izgubile v robidovju, fraščju in šavju. Postale so neprehodne in ponekod so popolnoma izginile. Tam, kjer so še ohranjene, ne srečaš več človeka, ki bi jo ubiral od doma ali proti domu, kot si jih prejšnje čase. Te poti so postale stranske in neusmiljeno presekane z asfaltno cesto. Na njih ne srečaš več vpreženih volov, ki bi vlekli naložene škripajoče vozove. Namesto njih se včasih oglasi oglušljiv ropotajoči traktor ali pa drveči avto, slep za vse okoli sebe, ki se hitro izgubi očem neznanu kam.

Senožeti se zaraščajo. Na njih ni več ne ukanja ne vriskanja koscev. Polja orjejo divji prašiči. Vinske trte ni več. Hiše so obnovljene z veliko težnjo posnemanja mestnih hiš. Poti po vasi so asfaltirane. V vasi se ne sliši več mukanje živine, ne blejanje ovac. Tudi psi, ki imajo na kmetih svoje pravo mesto in so sestavni, nemoteči del okolja, se skoraj ne oglašajo več. Zvečer se ne sliši priganjanje živine k napajališču in ne zapiranje vrat štal in drugih gospodarskih poslopij. Ni več mežnarja, ki bi zvonil avemarijo, nadomešča ga električna ura, ki nezmotljivo ob natančno določenem času zamaje v zvoniku zvon, ta zaniha ves odtujen in sam, brez človeka. »An ur noči« ne zvonijo več in skoraj nihče več ne ve, da je kdaj sploh zvonilo. Hiše so tihe, kot da umirajo, tako kot umirajo stari ljudje, katerim na pogreb ne prihajajo več peš v dolgih strnjenih vrstah, ampak se, tako kot tudi umrli, pripeljejo na pokopališče z avtomobili.

Gostilne ni več in tudi petja na vasi ne.

Za vsem več ali manj ostajajo le spomini. Pa tudi ti že plahnijo kot pomladanski sneg v brežini, uprt proti soncu, da ga hitro pobira. Utrujenost. Spomini se nepovratno pogrezajo globoko v temo.

Narečni besednjak

- an ur noči – zvonjenje eno uro po avemariji
 aržet – žep
 banča – lesen kauč zaprt s treh strani
 barufa – pretep
 bohloni – bog lonaj, bogdaj (lon = dar)
 bombardar – vrsta minometne granate, velikosti tudi do 30 kalibrov
 brdak – zelo priden
 brenci – brencelj
 brgeš – hlače
 bržota – zelната glava
 cabada – brca
 cimberi – okrogla vrsta slive
 ciuklc – premrzni prsti
 čečá – dekle
 di mi ši (di mi si) – reci ja
 debelna – nedelja pred pustom
 dnišče – celotno leseno ogrodje za kopo
 doškorš – pogovor
 drnjohati – smrčati
 drocniti – dregniti
 fagla – bakla iz scefrane palice
 fauk, fouk – nož z zaokroženim rezilom
 floknt – udariti z dlanjo roke, klofuta
 gank – balkon kmečke hiše
 giza – litoželezna granata
 glerja – gosta umazanija
 gobanca – potica
 gorna – večja luknja v tleh
 gusknt – oglasiti se
 javdanje – tarnanje
 kalnca – na mero žagana in razcepljena drva
 kamb, kamba – vložena palica za vprego v jarem
 kandreja – stol
 kapsl od prazn patron – vnetilnik naboja
 katafalk – oder za mrliča v krsti
 kjetn – veriga, kjetunik – daljša veriga
 kljuočá – koklja, lesteneč s stropa v cerkvi
 korp – mrežasti nagobčnik za živino
 krajda – kreda
 krbujavna – roža z visokim, trdim stebлом
 krcut – zajemalka
 læc – past, zanka
 lajben – stranišče na »štrbunk«
 lajhati – potepati se
 lajpc – lajbič
 lambrena an kana – dežnik in puškina cev
 lintver – zmaj
 lmin – prenosna petrolejka, zaščitená s steklom
 lušo – izjemno læpo
 medruz, madruz – mi, mi drugi
 muleta – večja ščipalka za prelaganje gorečih drv in oglja na ognjišču
 mus – pod nujno, obvezno
 nadužn – nedolžen
 nimr – vedno
 nuojščč – majhen nožek
 panela sjerka – koruzni storž
 partida – igra, običajno s kartami
 pastjeja – postelja
 podmuljeno – potuhnjeno
 polentar – lesena podolgovata kuhavnica za kuhanje polente

prbuojšk – priboljšek
 pruoť buošk – proti gozdu
 pulver – smodnik
 puzanje – drsanje navzdol
 rampin – majhna železna kljuka za
 obešanje česa
 rbida – robida
 rinčč – železna grebljica
 sajeta – strela
 senca paura – brez strahu
 snežt – senožet
 stuožje – količasto ogrodje za kopo
 šašin – razbojnik
 škuja – skrla
 škampanjada – pritrkavanje
 škavacera – smetišnica
 šleutast – nespameten
 špegati – gledati

šprški – črvi, ki se zaredijo v starih
 živalskih kosteh
 štajnga – železen drog
 štuba – železna pečica
 tabakjera – tobačnica
 talaferika – vzpenjača
 tantava – skušnjava
 tenfan krompir – tenstan krompir
 tont – krožnik
 trpiž – železni podstavek nad žerjavico
 uoja – želja, hotenje
 vjevrcā – veverica
 zafugnját – močno, na muoč zakuriti
 zašpehanost – trda obloga na rokavu, kot
 posledica brisanja nosu
 žlajfati – zavirati, žlajf – zavora
 župa z lazanjami – juha z rezanci

Utečene posebnosti:

Na stúrem od menj, d ne b pršú – Vse bom napravil, da bom prišel.

Treba se je bliž ženít an deléč botrít! (Če se bliže ženiš, veš koga priženiš, s tem ko greš daleč za botra, širiš krog trdnega poznanstva).

Temejéšša an mater božji – V imenu Jezusa in Matere božje.

Primer tipične narečne govornice:

Iz bjel ljesk, ne iz rus, bohvár, ka ta poka, se napravu duobr gož an jo s palc dobró natagnú an zauéru h stuožji an okuol zabiú še par klinu, pa je držala ku onjé. – Iz bele leske, ne iz rjave, bog varuj, kajti ta se lomi, si napravil dobro zanko in jo s palico dobro nategnil in jo zavil k stožju in okli (njega) zabil še nekaj klinov, pa je (leska) brezhibno držala.

Kazalo

Modro nebo nad Maricelom	7	Kapitulacija Italije	130
ČAS MIRU	9	Partizani	132
Draga vas domača	9	Maricel, nestrategsko območje.	159
Marijino Celje	20	Krajevni ljudski odbor.	169
Mariceljski in beneški zvonovi	24	Prve lastovke svobode	171
Mlini na Idriji	26	Pogovori ob ognjiščih	172
Čas Franca Jožefa	28	ČAS SVOBODE	177
Nedelje	31	Angleži	177
Prazniki	42	Zahodna meja	179
Letni časi	60	Idrija je spet meja	189
ČAS VOJNE	92	Preobrazbe	194
Krvavo nebo	92	Učilna zidana	198
Prva meja na Idriji	92	Koraki v življenje.	208
Prva svetovna vojna	93	Višja gimnazija	219
Soška fronta.	94	Novi časi	241
Begunstvo	96	Vaški možje	245
Vrnitev	101	Vaški posebneži	260
Obnova	105	Oder je življenje	276
Čas med obema vojnama	107	UTRUJENA OČETNJAVA.	289
Druga svetovna vojna	124	Narečni besednjak	291
Narodnoosvobodilna vojna.	126		

Viri

Največ virov je iz osebnih spominov in beležk.

V spomin so mi pomagali priklicati in obnoviti že pozabljeno: Jože Gabrijelčič iz Liga, Franc Jerončič od Melinkov, Marija Kralj iz Liga, Tilka Maver iz Liga, Feliks Mugerli iz Liga, Marija Velišček od Bajtov, Izidora Vuga iz Gonjač v Brdih, Pavla Žnidarčič od Markičev; Tone Kuštrin iz Nove Gorice, Anica Marušič - Kosič iz Opatjega Sela. Vsem se zahvaljujem za sodelovanje.

Zgodovinski podatki so črpani iz: Radosav Isaković-Rade: Kosovelova brigada; Branko Melink: Marjino Celje 1, 2, 3; Narodno-osvobodilna vojna na Slovenskem (več avtorjev, Ljubljana 1976); Jelka Peterka: Kambreško-Srednje; Slovenska enciklopedija (več zvezkov); Ciril Zupanc: Kanalski Kolovrat

Fotografije in drugo slikovno gradivo so prispevali:

Mirko Bljukič (ovitek), Rajko Gorjan (ovitek), Mojca Ravnik (str. 120: Brusač Lono Longhino s solbice v Reziji. Ob odkritju spominske plošče Rezjanu Dominiku Užbetu na Srečanju z Rezijo in Benečijo, Kulturni dnevi pod Globočakom, Kambreško, 9. junij 2007), Pavel Medvešček (str. 27).

Ostale fotografije so iz zasebnih zbirk ter iz treh brošur Marjino Celje.

Razglednice so iz zbirke Branka Drekonje.

Risbo ognjišča na stani 12 je narisal Darjo Novak, ostale risbe pa Samo Goljevšček.

Frane Goljevšček
MODRINA
NAD MARICELOM

Fotografije na ovitku:
Mirko Bljukič in Rajko Gorjan

Urednik:
dr. Zvonko Perat

Prelom in oprema:
ONZ Jutro

Izdalo in založilo:
Založništvo Jutro, Jutro d.o.o., Ljubljana

Za založbo:
Stane Kodrič

© Založništvo Jutro in avtor
Vse pravice pridržane

Naročila:

Jutro d.o.o., Črnuška c. 3, p.p. 4986, 1001 Ljubljana
Tel. (01) 561-72-30, 041 698-788, 031 521-195 • Faks (01) 561-72-35
E-pošta: JUTRO@SIOL.NET